

SUPROTNOSTI U JUNGOVOM MODELU PSIHE

Ilija Kapičić

The interplay of opposites is crucial to Jungian psychology. The psyche is construed to be a living system of opposites, and fundamental to its constitution are two principal opposites: the conscious and unconscious, those real psychic facts that determine a whole being. The configuration of opposites within consciousness is regulated by a basic attitude to external events: extraversion and introversion. In addition to the two attitudes, Jung identified four function of consciousness: thinking, feeling, sensation, and intuition. By their combination we get the obvious psychological type. The contents of the collective unconscious are common for every individual, and Jung gave the name „archetypes“ to these primordial images. In alchemy Jung found a wealth of symbolism that he recognized to be parallel to the process individuation.

Međugra suprotnosti od presudnog je značaja za Jungovu psihologiju. Jung tvrdi da je život rođen jedino od iskre suprotnosti. U saglasnosti sa idejom da ne može postojati stvarnost bez polarnosti Jung je protumačio psihi kao živi sistem suprotnosti. Suprotnost je neophodan uslov za psihi zbog konflikta i tenzije koje pokreću antitetičke sile jer stvaraju potrebnu energiju za psihi, kako bi generisale zamah i dinamiku. Pa, prema tome, psihi kao i svaki drugi energetska sistem zavisi od tenzija suprotnosti.

Prema Jungu, ličnost je manifestacija određenosti, cjelovitosti i zrelosti, pa su osnova za njeno konstituisanje dvije glavne suprotnosti: *svjesno* i *nesvjesno*. Te stvarne psihičke činjenice određuju cjelokupno čovjekovo biće. Svjesno reprezentuje iskustvo kao i ono što možemo znati, a nesvjesno se odnosi na sve što ostaje izvan dometa kognitivnog, što je nesaznajno. Prema definiciji, *nesvjesno je nesvodljivo na svjesne pojmove*. Ukoliko je neki nesvjesni elemenat dostupan iz perspektive svijesti tada je on konačno redukovan na nivo svijesti i nije više nesvjestan. Iako nesvjesno čini ogroman dio psihe potpuno smo od nje otuđeni; ona je nešto posve dugo. Svjesno i nesvjesno sasvim su u suprotnosti jedno prema drugom, priroda jednog određena je kao suprotna drugom. Svjesno je poznato, a nesvjesno nepoznato. Prema Jungu, iako su svijest i nesvjesno dijametralno suprotni, sposobni su da se dopunjavaju. Budući da je psiha samoregulišući sistem, pa kao takva ne može funkcionisati bez suprotnosti, proizilazi da stavovi svijesti i nesvijesti kompenziraju jedan drugog, kako bi se postigao psihički balans. Kako se energija generiše samo kroz tenziju suprotnosti psihički rast zahtijeva otkrivanje suprotnog stava od stava svjesnog uma:

„Potisnuti sadržaj mora se učiniti svjesnim kako bi se stvorila tenzija suprotnosti bez koje je nemoguće kretanje naprijed. Svjesni um je na vrhu, ispod njega je *Sjenka* (nepriznati dio čovjekove ličnosti), a baš kao što visoko uvijek teži niskom i vruće hladnom, tako sve svjesno, možda i bez svijesti o tome, teži svojoj suprotnosti bez koje je osuđeno na stagnaciju, gušenje i okoštavanje“.¹

Jung smatra da se stav nesvjesnog, a takođe i njegova kompenzatorska funkcija, otkriva kroz svjesnu interpretaciju sjećanja na san. San pruža aktivnu pozadinu (osnovu) pomoću koje se može istražiti međuihra suprotnosti.

¹ Jung, 1917/1926/1943, par. 77–78.

Iako bi se Jung sasvim složio sa Frojdomovom izrekom da je interpretacija sna „kraljevski put za nespvesno“, nije se slagao sa Frojdomovom procjenom prirode sna. Dok je Frojd smatrao san kao potisnutu želju osmišljenu tako da pronađe put prema izrazu, Jung je smatrao san iskazom o činjenici, o načinu stvari kakve su u psihi. Za Junga, san u svijest donosi sliku psihičkog stanja koje je zanemareno i učinjeno nespvesnim. Prema tome, san je neprocjenljivo sredstvo za razumijevanje i dijagnosticiranje ličnosti. San kompenzira svjesni stav, jer ujedinjuje jednostranu svjesnu orijentaciju sa njenom suprotnošću, nespvesnom stavom. Prema Jungu, san ostvaruje to izmirenje na jedan od tri načina:

„Ako je svjesni stav prema životnoj situaciji u velikoj mjeri jednostran, tada san uzima suprotnu stranu. Ako svjesno ima poziciju blizu „sredine“ san se zadovoljava varijacijama. Ako je svjesni stav „ispravan“ (adekvatan), onda se san sa njim podudara i naglašava ovu tendenciju, iako bez gubljenja svoje posebne autonomije“.²

Na taj način, snovi daju ono što nedostaje u psihičkoj cjelokupnosti pojedinca i pomažu da se ponovo uspostave odnosi između svjesnog i nespvesnog, te čuvaju ukupnu psihičku ravnotežu. San je posrednik između suprotnosti; on kontrolira nespvesni elemenat u binarnom paru, a kroz svoju manipulaciju san ili jača postojeću vezu između dvije suprotnosti, ili traži njihovo preuređenje (*prekonfiguraciju*).

Sam kompenzatorski odnos – ono što čini mogućim stabilnost i kooperaciju suprotnosti – zavisi od onoga što Jung zove „*transcendentna funkcija*“. To je „prirodni proces, manifestacija energije koja izvire iz tenzije suprotnosti, a sastoji se od niza fantazija – pojava koje se spontano pojavljuju u snovima i vizijama“.³

² Jung, 1945/1948, par. 546.

³ Jung, 1917/1926/1943, par. 121.

To stvara osnovu za „proces, ne disolucije već stvaranja, u kojem teza i antiteza igraju svoju ulogu. Na taj način to postaje novi sadržaj koji uređuje cjelokupni stav, čineći kraj podjelama i prisiljavajući energiju suprotnosti da ide u zajednički kanal. Zastoj je savladan i život može teći obnovljenom snagom prema novim ciljevima“.⁴

Transcendentna funkcija je dvojak proces: spontana pojava ujedinjujućeg simbola koji ujedinjuje suprotne elemente; a kroz to jedinstvo uspostavlja novi svjesni stav koji je integrisan i obogaćen sa tim elementima koji su do tada bili nesvjesni. Ego svijest ima tendenciju da se usredsrijedi na adaptaciju okolnostima njegove neposredne okoline i propušta da integriše materijal koji nije relevantan za njegovu adaptaciju. Na taj način, ego može lako razviti jednostranost koja ne odgovara ukupnoj instinktivnoj cjelovitosti pojedinca. Transcendentna funkcija omogućava ličnosti da se kreće iz jednostranog stava prema nekom novom, kompletnijem. Simboličkim skiciranjem novih mogućnosti života (u „snovima i vizijama“) ona olakšava ovu tranziciju i otvara put za novi razvoj.

Pa, razvoj ličnosti napreduje kada suprotnosti svjesnog i nesvjesnog nadopunjuju jedna drugu. Svjesni stav zahtijeva kompenzaciju ako je u nastanku, ali to ne znači da nesvjesni stav ima prednost nad sviješću. Jung piše: „Nesvjesna kompenzacija je efikasna samo kada saraduje sa integralnom sviješću, asimilacija nikad nije pitanje „ovoga ili onoga“, već „ovoga i onoga“.⁵

Obije suprotnosti treba smatrati podjednako važnim, moraju biti integralno povezane i kretati se paralelnim linijama da bi ličnost ostala mentalno stabilna; ako su joj djelovi razdvojeni ili je postala razdvojena ličnost će patiti od psihološkog poremećaja. Ako je bilo ko, razum ili instinkt, pretjeran

⁴ Jung, 1921, par. 827.

⁵ Jung, 1934b, par. 338.

jednostranost će voditi u patološko stanje: „Previše životinjskog izopačuje kulturnog čovjeka, a previše kulture stvara bolesne životinje“.⁶

Prema Jungu, zapadna civilizacija je kriva za prenaplašavanje jedne suprotnosti nad drugom. Jung vidi civilizovanog čovjeka kao „bolesnu životinju“. On objašnjava:

„Uzvišen i tragičan istovremeno, baš to je bio arhaični čovjek, koji je nakon što je počeo da razmišlja, izmislio tu dihotomiju koja je Ničea dovela na vrata Zaratustre: otkrio je parove suprotnosti, dijeljenje na parno i neparno, gore i dolje, dobro i zlo“.⁷

Nakon toga je „zapadni čovjek postao podijeljen između svoje svjesne i nesvjesne ličnosti... (i kao rezultat toga) mi na Zapadu došli smo do toga da budemo vrlo disciplinovani, organizovani i racionalni“, tako da „u naše vrijeme... intelekt... stvara tamu, jer smo mu dodijelili previsko mjesto“.⁸ Savremeni čovjek preuveličao je i previše razvio svoju svjesnu stranu na štetu svoje nesvjesne instinktivne strane, te na taj način izložio se opasnoj neravnoteži suprotnosti. Jung upozorava:

„Bez obzira koliko čovjek može vjerovati da je divan i savršen njegov razum, uvijek može biti siguran da je to samo jedna od mentalnih funkcija, te obuhvata samo jednu stranu pojavnog svijeta koja mu odgovara. No iracionalno, koje nije saglasno sa razumom vrti se na sve strane“. A, iracionalno je takođe psihološka funkcija“.⁹

Potrebna je samo neprimjetan poremećaj ravnoteže u nekoliko glava naših lidera (vladara) da potope svijet u krv, vatru i radioaktivnost.

⁶ Jung, 1917/1926/1933, par. 32.

⁷ Jung, 1921, par. 963.

⁸ Jung govori: Intervjui i Susreti, str. 397. i 420.

⁹ Jung, 1917/1926/1943, par. 110.

Suprotnosti unutar svijesti

Favorizovanje jedne suprotnosti nad drugom nije ograničeno samo na promociju razuma i svijesti nad nagonima i nesvjesnim. Takođe, to se doživljava na osnovnom nivou unutar same strukture svijesti, pa je time mogućnost „*bolesne životinje*“ više vjerovatna. Mogućnost neskladnog odnosa između suprotnosti svjesnog i nesvjesnog uveliko se povećava kada primijetimo da se sama svijest sastoji od suprotnosti koje mogu biti u sukobu jedna sa drugom. Prema Jungu, svijest je strukturirana u skladu sa konfiguracijom suprotnih sila njoj inherentnih, a ta konfiguracija određuje psihološki „tip“ ličnosti i da li je zdrava sa „*određenošću, cjelokupnošću i zrelošću*“ ili je „*bolesna životinja*“.

Konfiguracija suprotnosti unutar svijesti određena je osnovnim stavom prema spoljašnjim događajima, te određenim svojstvima ili „funkcijama“ svijesti. Stavovi se „razlikuju zavisno od smjera (pojedinačevog) interesovanja“ ili „kretanja libida“, a funkcije svijesti su „posebnosti koje nastaju zbog činjenice da se pojedinac orjentiše i usmjerava uglavnom pomoću svoje najizdiferenciranije (preovlađujuće) funkcije. Jung prepoznaje dva suprotna stava – *introverni i ekstroverni*. Introvertni se odnosi na apstraktni stav prema objektu. U njemu pojedinac uvijek ima namjeru da povuče libido od objekta, kao da mora da spriječi objekat da zadobije moć nad njim. Ekstrovertni je sasvim suprotan, odnosi se na pozitivan stav prema objektu.

„Ekstrovert potvrđuje svoj značaj u tolikoj mjeri da je njegov subjektivni stav stalno u vezi sa objektom i orjentisan je prema njemu. Predmet za njega nikad ne može imati dovoljno vrijednosti, a ta važnost uvijek se mora uvećavati“.¹⁰

¹⁰ Jung, 1921, par. 557.

Čovjek koji je ekstrovertan „lično“ živi u objektu. Ekstrovertni ljudi svoje reakcije, ideje i norme usklađuju sa „duhom vremena“. Otvoreni su, bučni i komunikativni, društveni i prilagodljivi. Cijene i vrednuju objektivne informacije, a odgovore traže u „objektivnoj stvarnosti“ i svijetu oko sebe. Iz perspektive nesvjesnog osoba nije svjesna njegovog uticaja, ali iz ove „mračne pećine“ može doći mnoštvo poremećaja.

U introvernom stavu postoji unutrašnji tok libida, u smislu negativnog odnosa subjekta prema objektu. Introvertni proces se događa kada se slobodna psihička energija povuče nazad prema sebi. Tada je subjekat nadmoćni motivišući faktor. Objekat i njegov uticaj na svijest poprimaju drugorazredni značaj. Za introverta ideja o egu je kontinuirana i dominantna je svijesti. Introvert živi u svom subjektivnom svijetu.

Ova dva stava dva su osnovna oblika adaptacije i štite konstantnu egzistenciju čovjeka.

Iako i jedna i druga suprotna orijentacija određuju pojedinčev odgovor na objekat njegovog svjesnog iskustva, takođe one određuju kompenzatorske akcije njegove nesvjesne psihe. Tu gdje je svijest ekstrovertna nesvjesno je introvertno, i *vice versa*. Suprotnosti su protivteža jedna drugoj. Zato Jung govori o svjesnom, kao i o nesvjesnom stavu. Nesvjesni stav utiče na svjesni do te mjere da su suprotni stavovi često zamagljeni u jedan, pa je zato često teško odlučiti koje karakterne crte pripadaju svjesnoj ličnosti, a koje nesvjesnoj.

Osim dva stava Jung prepoznaje četiri funkcije svijesti: *mišljenje, osjećanje, senzaciju i intuiciju*. Jung piše:

„Osnovna funkcija senzacije je da ustanovi da nešto postoji, mišljenje nam govori što to znači, osjećanje koja mu je vrijednost, a intuicija pretpostavlja odakle to dolazi i kamo ide“.¹¹

¹¹ Jung, 1921, par. 983.

Mišljenje je funkcija svijesti koja donosi proces stvaranja novih ideja u određenu konceptualnu shemu. Zbog tog kriterija mišljenje je usmjerena funkcija. Riječ mišljenje označava povezivanje ideja pomoću koncepata kroz akt prosuđivanja. Mišljenje je logički akt koji prihvata ili odbacuje sadržaje razuma.

Proces mišljenja uvijek je zasnovan na upoređivanju dva ili više sadržaja, stavova ili iskaza. Mišljenje je oblik rasuđivanja koji se odnosi na istinito i lažno iskustvo. To je intelektualno razumijevanje stvari, posebno njihovih konceptualnih odnosa. Mišljenje je racionalni sistematski proces koji teži razumijevanju stvari kroz analizu i logičko zaključivanje. Mišljenje se smatra suprotnim od osjećanja koja odgovaraju sadržaju sa subjektivnim prosuđivanjem vrijednosti. Mišljenje je racionalno u mjeri u kojoj je u skladu sa zakonima razuma. Razum je određeno stajalište koje omogućava čovjeku da misli, osjeća i djeluje u skladu sa objektivnim vrijednostima. Mišljenje se dijeli na intuitivno i spekulativno, logičko i matematičko, te empirijsko i pozitivističko.

Osjećanje je proces koji se događa između ega i određenog (datog) sadržaja. Ovaj proces daje sadržaj određenoj vrijednosti u smislu prihvatanja ili odbacivanja, a nakon toga slijedi stav voljenja ili nevoljenja. Kada osjećamo nečemu dajemo odgovarajuću vrijednost. Osjećanja nam govore koliko su stvari za nas važne. Osjećanje je funkcija vrednovanja stvari, ideja, događaja i koncepcija na pozitivno i negativno obzirom na subjektivni sadržaj. Cilj osjećanja nije da uspostavi intelektualno poređenje kroz konceptualni odnos, već da uspostavi subjektivno osjećajni kriterijum usvajanja ili odbacivanja shvaćenog sadržaja. Osjećanje nije samo sekundarni fenomen koji zavisi od reprezentovanja ili senzacija, već sasvim nezavisna funkcija, *sui generis*.

Prema Jungu, osjećanje ne treba miješati sa emocijama. Emocije se često i netačno koriste kao sinonim za osjećanje.

Osjećanje nema emocionalno dejstvo. Emocija označava reakciju koja uključuje određene fiziološke promjene kao što su ubrzanje ili usporenje pulsa, povećanje ili smanjenje rada pojedinih žlijezda, ili promjene temperature tijela. Emocije stimuliraju pojedinca na dalju aktivnost. Tri osnovne reakcije ovog tipa su *ljutnja, strah i ljubav*, a trenutno se pojavljuju kao odgovor na spoljašnje stimulanse ili su rezultat subjektivnog procesa kao što je sjećanje, povezivanje ili imaginacija. Čisti osjećajni proces oslobođen je emocionalne uključenosti. Kada emocija dobije veliki intenzitet govorimo o *afektu*.

Senzacija je psihička funkcija koja se ostvaruje kroz percepciju fizičkih stimulansa i zato je identična sa percepcijom. Proizvodi konkretne činjenice i reprezentacije svijeta. Zainteresovana je za činjenice i predmete objektivnog svijeta. Senzacija ili „opažanje“ znači obraćanje pažnje na nešto što se događa u nama i izvan nas, unutar naše unutrašnje i spoljašnje pažnje. Riječ senzacija može se koristiti kao sinonim za tri riječi koje se koriste za spoljašnju pažnju: „*opservacija*“, „*eksternalizacija*“ i „*eksterocepcija*“. Senzacije su element idejnosti jer u um prenose percipirane slike spoljašnjeg predmeta. Takođe su i element osjećajnosti jer osjećanjima daju karakter afekta. Senzacija izdvaja čiste estetske attribute i odvajaju ih od svih drugih primjesa. Proizvod su jedne više diferencijacije, što znači da u njima nema ničeg primitivnog. Primitivno je *zamršeno, neizdiferencirano, inferiorno, arhaično i konkretističko*. Uglavnom se pronalaze kod umjetnika svih vrsta.

Intuicija je teorijski „*najproblematičnija*“ psihička funkcija, a nemoguće je u potpunosti razumjeti bez iskustvenog uvida. Metodološki, može se dokazati samo nakon što se predskazane ili predviđene situacije uzastopno dogode. Intuicija je vrsta instinktivnog razumijevanja koja svoje sadržaje predstavlja cjelovito i potpuno. Data je *a priori* poput senzacije. Ona je „*slušanje unutrašnjeg glasa*“, te „*obaziranje na poticaje iznutra*“, a

ima numinozni kvalitet jer posjeduje unutrašnju izvjesnost i uvjerenje. Utemeljena je na nekom određenom stanju psihičke pozornosti čiji se izvor nalazi u nespvesnom. Intuicija ignoriše detalje i fokusira se na opšti kontekst ili atmosferu. Orijentisana je prema cilju i vidi stvari u „krupnom planu“. Opaža situaciju u globalu u jednom holističkom maniru.

Ove četiri funkcije svijesti dijele se u dva antitetička para. Mišljenje i osjećanje zovu se „*racionalne*“ funkcije; mišljenje vrednuje kroz spoznaju kriterijem „istinito“ i „lažno“, osjećanje vrednuje kroz emocije kriterijem „ugodno“ i „neugodno“. Senzacija i intuicija „*iracionalne*“ su funkcije jer djeluju u skladu sa percepcijom koja nije vrednovana i protumačena. Senzacija opaža stvari onakvim kakve su, a ne na neki drugi način. Intuicija takođe „*opaža*“ kroz kapacitet za svoju nespvesnu „*unutrašnju percepciju*“ stvari.

Svako od nas unutar svoje ego svijesti posjeduje sve četiri funkcije u antitetičkim parovima, te oba stava. Nijedan stav ni funkcija ne pojavljuju se u svom čistom obliku. To znači da ekstrovert ne može biti sasvim oslobođen karakteristika introvertnosti; u tom slučaju inferiorni introvertni stav jednostavno je degradiran na nespvesnu sferu gdje može kompenzovati dominantni ekstrovertni stav, ili ostati uspavan i nesposoban za integraciju unutar ega. Slično tome, imamo dominantan oblik funkcionisanja kroz jednu od četiri funkcije svijesti. Dominantna funkcija će doći kroz jedan od dva para racionalnih ili iracionalnih funkcija. Takođe, koristimo i drugu funkciju kao „pomoćnu“ da služi dominantnoj funkciji, iako se samo kao pomoćne funkcije mogu pojaviti one funkcije čija priroda nije suprotna od dominantne funkcije. Na primjer, dvije osnovne funkcije mišljenje i osjećanje su vrednovanje i ne mogu se koristiti u isto vrijeme, te se istovremeno ne mogu primjenjivati na isti objekat. Relativno nespvesna pomoćna funkcija mora doći iz suprotnog para racionalnih ili iracionalnih funkcija, zavisno od

toga iz kojeg para dolazi dominantna (superiorna) funkcija, pa ako je dominantna (superiorna) senzitivna funkcija (iz iracionalnog para) moja aksilarna (pomoćna) funkcija bila bi mišljenje ili osjećanje, (iz racionalnog para).

I same nesvjesne funkcije grupišu se prema sličnom uzorku u korelaciji sa svjesnom orijentacijom, pa superiorna funkcija odnosi se u potpunosti na svjesno područje, dok je nasuprot njoj inferiorna funkcija ograničena na područje nesvjesnog. Dvije ostale funkcije dijelom su svjesne, a dijelom nesvjesne: aksilarna funkcija relativno je usmjerena dok njena suprotnost, iako rijetko dostupna svijesti, može se podići do nivoa svijesti (ovo je moguće jer pomoćne funkcije nijesu toliko suprotne jedna drugoj kao što su dominantna i inferiorna funkcija).

Svjesni stav i funkcija predominiraju nad nesvjesnim. Međutim, ako svjesni stav postane prenaplašen, tako da je jedna svjesna funkcija promovisana nad svojom suprotnošću, ta će suprotna funkcija uspostaviti kompenzatorski odnos, te će natjerati pojedinca, često naizgled nerazumnim djelima, da uzme u obzir stvarnost koju su zanemarili. Indirektna manifestacija nesvjesnog poprima formu poremećaja unutar svjesnog ponašanja. Ako funkcije svijesti propuste da kompenzuju jedna drugu biće u direktnom konfliktu jedna sa drugom, uzrokujući razdvajanje suprotnosti. Sukob ima za cilj međusobno potiskivanje funkcija, a ako jedna od funkcija postane potisnuta slijedi disolucija i razdvajanje cjelokupne ličnosti, što vodi u neurozu:

Postupci koja proizilaze iz takvog stanja nekoordinirani su, ponekad patološki, te imaju izgled simptomatskih postupaka. Iako djelimično normalni, zasnivaju se dijelom na potisnutoj suprotnosti, koja umjesto da djeluje kao uravnotežujuća sila ima ometajući efekat, a na taj način koči mogućnost daljnjeg napretka¹²

¹² Jung, 1928, par 61.

Zdrava ličnost teži ravnoteži suprotnosti (koja obuhvata dva stava i četiri funkcije svijesti). Ekstremna promocija samo jedne suprotnosti rezultiraće u *enantiodromia*: potpunom preokretu dominantne suprotnosti, kada inferiorni nesvjesni elemenat prevlada dominantni svjesni elemenat da bi i sam postao dominantni elemenat. U svakom slučaju, dominantni elemenat generiše nizak nivo energije, u stanju je entropije, koji poriče dinamiku psihe koja je potrebna za njen kapacitet da stvara i dalje se razvija. Idealno stanje stvari je *jedinstvo* suprotnosti: promocija obje suprotnosti. Ovo jedinstvo ne umanjuje tenziju suprotnih sila, već je povećava, pa je proizvođenje psihičke energije maksimalno. Jedinstvo suprotnosti je zamišljeni cilj jungovske psihe. Ali, taj cilj nije univerzalni cilj koji treba tražiti od samog početka života; tačnije, Jung nam kazuje da ga trebamo u drugoj polovini života (otprilike oko 35. godine), sa fokusom prve polovine života na čudno biće koje određuje „*bolesna životinja*“. Naime, na promociji samo jedne suprotnosti u binarnom paru (instinkata).

Osnovni zadatak pojedinca u prvoj polovini života je da razvije ego svijest i konsoliduje jednostrani svjesni stav i dominantnu funkciju. To je spor proces utvrđivanja ličnosti u kojem pojedinci moraju diferencirati i izolovati stav i funkciju, koji će im omogućiti da se sa lakoćom prilagode zahtjevima sredine i utvrde svoj društveni položaj (*personu*). Određena jednostranost i osjećanje razlikovanja biće potrebni radi ispunjavanja određenih konvencionalnih zahtjeva koji su potrebni prilikom uspostavljanja *persone*. Samo dominantna funkcija i stav unutar individualne konstitucije mogu pomoći u realizaciji tog zadatka. Drugi stav i funkcija još nijesu potrebni, te su na taj način „*protjerani*“ u nesvjesno. Potreba za suprostavljanjem nesvjesnom stavu povremena je, a javlja se samo kada jednostranost svjesnog stava ne može da se prilagodi zahtjevima stvarnosti, te time uzrokuje da pojedinac osjeća da mu je život postao

banalan, nekoristan i bez značenja. Jung piše: „Pa, lako se može dogoditi da jedan stav više ne zadovoljava zahtjeve adaptacije, jer uslovi okruženja su se promijenili i zahtijevaju drugačiji stav... Stav gubi snagu, a napredovanje libida prestaje... Što više prekid traje sve više se povećava vrijednost suprostavljenih pozicija. U odnosu na pad vrijednosti svjesnih suprotnosti postoji povećanje vrijednosti svih psihičkih procesa koji se ne bave spoljašnjom adaptacijom... Ti psihički faktori su najvećim dijelom nesvjesni. Kao što se vrijednost elemenata koji su ispod praga svijesti i nesvjesnog povećava, za očekivati je da će oni ostvariti uticaj na svjesni um“. ¹³ Te nastavlja: „Trećina mojih slučajeva ne pati od bilo koje klinički definisane neuroze, već od besmislenosti i besciljnosti svog života. Ja ne bih bio protiv ako bi se to nazvalo opštom neurozom našeg doba. U većini mojih slučajeva resursi svjesnog uma bili su iscrpljeni (ili, u običnom jeziku oni su „zaglavili“)... A, znam samo jednu stvar: kada moj svjesni um više ne vidi mogućnost puta ispred, pa shodno tome zaglavi, moja nesvjesna psiha reagovaće na taj nepodnošljivi zastoj“. ¹⁴

U drugoj polovini života, nesvjesni sadržaji koji su izvorno bili nepotrebni u orijentaciji pojedinca sada postaju bitni, da bi se učinio bilo kakav napredak. Ideja o čovjeku kao o „*bolesnoj životinji*“ relativan je koncept, jer ljudi imaju potencijal da se razviju izvan ove etape života. Ako ne uspiju da se razviju i nastave da promovišu samo jednu suprotnost u vrijeme kada se moraju identifikovati sa obje, upašće u neurozu. Ova faza „bolesti“ potrebna je faza razvoja u životu pojedinca, jer daje podticao i okidač je za početak procesa psihičkog ujedinjenja i ostvarenja „cjelokupnosti i zrelosti“. Uspostavljanje ego svijesti, a time i promocija dominantne suprotnosti, preduslov je za

¹³ Jung, 1928 a, par. 61–62.

¹⁴ Jung, 1931 b, par. 83–84; takode, 1928/1931, par. 160.

razvoj ličnosti; pojedinci koji još nijesu uspostavili svjesnu orijentaciju nemaju kapacitet regulacije i stabilnosti koji će im omogućiti da tragaju za svojim mogućnostima. Bolest se ne događa samo kada pojedinac propušta da promovirše obje suprotnosti, već i kada ne uspije prepoznati dominantni element u ranoj fazi razvoja ličnosti. Dakle, vidimo, Jung tvrdi, pojedinac prvo mora tražiti odvajanje suprotnosti, te promociju jedne suprotnosti nad drugom, a onda, kada takva promocija dovede do „stagnacije, zagušenja i okoštavanja“, da ponovo ujedini suprotnosti kako bi održao produktivnost i dinamizam unutar psihe.

Individuacija: međugra suprotnosti

Procesom *individuacije* Jung zove proces kada materijal iz nesvjesnog kompenzuje, pa je inkorporiran u svijest. Dakle, proces individuacije dinamična je igra suprotnosti u kojoj su suprotnosti ravnomjerno balansirane u formu novog jedinstva. To jedinstvo je Jungova koncepcija cjelokupnog sebe ili „*Sopstva*“:

„Individuacija znači postati jedno, homogeno biće, a u mjeri u kojoj „individualnost“ obuhvata našu najskriveniju, poslednju i neuporedivu jedinstvenost. Takođe, podrazumijeva postajanje vlastitog sebe. Stoga individuaciju možemo prevesti kao „*dolaženje do identiteta*“ ili „*samoostvarenje*“. ¹⁵

Samoostvarenje podrazumijeva razumijevanje struktura suprotnosti inherentnih unutar psihe. Vidjeli smo da se svijest sastoji od niza urođenih funkcija koje su konfigurirane kao parovi suprotnosti, pa se struktura nesvjesnog u svojoj ulozi protivteže svijesti od pojedinca doživljava kao snažna antitetička sila. Nesvjesno, iako nesaznatljivo, kao sila kompenzacije mora kanalisati energiju u skladu sa strukturom svijesti, pa će uticati

¹⁵ Jung, 1928 b, par. 266.

na nju u smislu u kojem ja razumijem nesvjesno kao „*strukturu*“ i regulaciju. Jung efikasno karakteriše strukturu nesvjesnog kad je dijeli na *lično* i *kolektivno nesvjesno*:

„*Lično nesvjesno*... Obuhvata sve one psihičke sadržaje koji su za vrijeme života pojedinca zaboravljeni... Osim toga sadrži i sve podsvjesne utiske ili opažaje koji imaju premalo energije da bi dospjeli do svijesti. Tome moramo dodati i nesvjesne kombinacije ideja koje su slabe i previše nejasne da pređu preko praga... Drugi dio nesvjesnog onaj je koji ja zovem impersonalno ili *kolektivno nesvjesno*. Kao što ime nagovještava njegov sadržaj nije ličan već kolektivan, tj. ne pripada samom pojedincu već grupi pojedinaca, uopšte čitavoj naciji, ili čak čitavom čovječanstvu. *To je naslaga psihičkog funkcionisanja cjelokupnog ljudskog roda*“.¹⁶

Lično nesvjesno se sastoji od cjelokupnog zaboravljenog i potisnutog materijala koji je jedinstven za pojedinca, a kolektivno nesvjesno predstavlja dublji nivo nesvjesnosti – „*odlazak sve dublje i dublje u mrak*“. Ovom tamnom nivou psihe nedostaje individualnost i jedinstvenost; nesvodljiv je i nedostupan za svijest, a time potpuno nepobjediv za ego. Dok su sadržaji lično nesvjesnog subjektivni, oni kolektivno nesvjesnog su objektivni i autonomni. To je zato što se kolektivno nesvjesno odnosi na filogenetsku instinktivnu osnovu ljudskog roda. Zato su sadržaji kolektivno nesvjesnog zajednički za sve pojedince, a za razliku od lično nesvjesnog koje generiše kompenzatorske aktivnosti prema specifičnim individualnim potrebama pojedinca, kolektivno nesvjesno pruža nediferenciranu kompenzaciju svakom pojedincu (što ćemo vidjeti kasnije). Sadržaji kolektivno nesvjesnog nikad nijesu svjesni i djeluju nezavisno od ega i svjesnih procesa. Ta manifestacija pojavljuje se u obliku simboličke forme u fantazijama i metaforama koje su univerzalne

¹⁶ Jung, 1920/1948, par 588–589; Jung, 1934/1954, par. 42.

strukture primjenljive na svakog pojedinca, u svakoj kulturi. Pa, da bi proces individuacije bio uspješan pojedinac se mora suočiti, a donekle razumjeti kolektivno nesvjesno, zajedno sa njegovim primordijalnim slikama. Za pojedinca važno je da dokaže svoju individualnost nasuprot kolektivu, da se od njega razlikuje, kako bi izbjegao kolektivni ideal inflacije ličnosti i megalomanije, sa njihovim potencijalom nametanja grandiozne iluzije i psihoze. Kolektivno područje nesposobno je za razvoj svijesti i individualnosti; pa ako pojedinci propušte da razviju tu stranu svoje ličnosti oni će efikasno promovisati nesvjesno preko i iznad svijesti, a zatim će morati da izdrže neizbježnu „bolest“ preuveličanog ega.

Primordijalne slike kolektivno nesvjesnog Jung je nazvao „arhetip“. Arhetipovi nijesu prirodene ideje kao takve, već su tipični oblici ponašanja, naravno, koji kad postanu svjesni predstavljaju se kao *ideje i slike*, kao i sve drugo što postaje sadržaj svijesti. To su tipični oblici ponašanja, *naslaga stalnog ponavljanja iskustva čovječanstva*. Zato arhetip ima kapacitet i sposobnost stalnog proizvođenja istih mitskih ideja i slika, ponovo i ponovo. Arhetipovi utiču na organizaciju slika i ideja, oni su periodične subjektivne fantazije – ideje koje su pobuđene od strane psihičkih procesa i entiteta pronađenih u spoljašnjem svijetu. Mada i sami nijesu svjesni, svjesne slike i ideje varijacije su na njih.

Proces individuacije obično uključuje susretanje nizova vizuelnih arhetipskih „*personifikacija*“ koje kompenzuju svijest i ukazuju pojedincu kako se unutar njega odnose suprotnosti, te koliki je napredak postignut prema njihovom ujedinjenju. Arhetipovi su prevedeni simbolično iz svojih nesvjesnih korijena u svijest, pa se pojavljuju u snovima i drugim manifestacijama nesvjesnog, u vizijama, fantazijama, emocijama, grotesknim idejama i tako dalje. Proces individuacije dug je i težak proces u kojem suprotnosti svjesno i nesvjesno stupaju u jedinstvo.

Nizovi arhetipskih figura i situacija susrijeću se na tom putu – a, ako su uslovi odgovarajući – prihvaćene su i asimilovane u svijest. Prema Jungovoj teoriji, prihvatanje jednog arhetipa od strane pojedinca vodi ga u susret drugima; taj proces kulminira u prihvatanju „arhetipa svih arhetipova“, „arhetipa par excellence“, „Sopstva“. Sopstvo je totalitet ličnosti u kojem su ujedinjene sve suprotnosti, a svijest je obogaćena u svojoj koordinaciji sa lično i kolektivno nesvjesnim.

Jung eksplicitno ne definiše proces individuacije, pa ne možemo biti sigurni u određene faze koje su uključene u postepeno ujedinjenje suprotnosti. On jasno kaže da ne želi da definiše svaku fazu u smislu objektivne teleološke formulacije koja se odnosi na svakog pojedinca: „Kako se usklađivanje svjesnih i nesvjesnih podataka treba preduzeti, to se ne može naznačiti u obliku recepta“.¹⁷ Takođe, jasno je da arhetipski susreti nijesu nužno u obliku linearnog slijeda ili procesa, već se takođe mogu smatrati kao kružni. Prema ovoj kružnoj shemi čini se da bi se susret sa pojedinim arhetipom mogao dogoditi u bilo koje vrijeme. Nije mu dato ili dodijeljeno posebno mjesto u psihičkom poretku stvari, već se materijalizuje u odgovarajuće vrijeme za pojedinca. Međutim, obično u Jungovim spisima ne vidimo aluziju na linearni slijed arhetipskih susreta. Često individuacija započinje sukobom sa lično nesvjesnim, kad pojedinci asimiluju svoje zanemarene tendencije personifikovane sa arhetipom „Sjenke“. Nakon toga, moramo se suočiti sa kolektivno nesvjesnim, gdje se susrijeće strana suprotnog pola personifikovana *anima/animus* figurom (čime se obezbjeđuje nediferencirana kompenzacija za svakog pojedinca). Na kraju, susrijećemo arhetip „Sopstva“. Kada se on prihvati pojedinac prihvata ukupnost svog bića. No nadalje, Jungova rasprava u *Aionu* ispituje arhetipske figure u tom slijedu, podržavajući ideju o linearnom

¹⁷ Jung, 1939 b, par. 524.

okviru iskustva. Prema toj shemi, za pojedinca je zamislivo da procijeni koliko je napredovao prema Sopstvu, jer to pruža teleološku mapu za prikaz progresivnih faza spajanja svjesnog i nesvjesnog. To jest, obraćajući pažnju na motiv arhetipskog pojavljivanja u svojim snovima pojedinac bi trebali biti u mogućnosti da procijene koju su fazu u procesu individuacije postigli. Prema Jungu, *Sjenka* se u snovima pojavljuje kao figura istog pola. U snovima Evropljana često se pojavljuje kao crnac, tuđinac ili primitivac. U snu koji je Jung imao o *Zigfridu* on govori o „*divljaku smeđe kože*“. On potvrđuje da je ova figura utjelovljenje primitivne *Sjenke*. Anima se često predstavlja kao čarobnica ili sveštenica, kao žena koja ima veze sa „duhovnim svijetom“, tj. nesvjesnim. Animus se predstavlja kao grupa muškaraca, jer žena se u svom svjesnom odnosu često usredsređuje samo na jednog muškarca. Sopstvo je u snovima personifikovano kao nadmoćna ljudska figura, za ženu boginja, a mudri starac za muškarca. Manifestacija u snu jedne od tih personifikacija ukazuje da dio nesvjesnog stava (tj. *Sjenka* ili anima/animus) na neki način aktivno kompenzuju svjesni stav, što dalje ukazuje da pojedina „etapa“ u procesu individuacije zahtijeva dalji razvoj. Takva jasnoća i preciznost bili bi neostvarivi u kružnom procesu.

Sjenka je prva arhetipska figura koja se susrijeće u procesu individuacije, jer je najdostupnija. „Njena priroda u velikoj mjeri može se zaključiti iz sadržaja lično nesvjesnog“.¹⁸ *Sjenka* je najočigledniji arhetip za pojedinca, jer utjelovljuje ono što je upravo suprotno od njegovog jednostranog svjesnog stava. Ona je inferiorni stav i funkcija unutar svijesti. Uklapanje *Sjenke* u svijest poništavanje je „*bolesne životinje*“ sa njenom sklonošću da promoviše jednu suprotnost u binarnom paru, jer njena inkorporacija zahtijeva prihvatanje zanemarene suprotnosti, a time

¹⁸ Jung, 1951, par. 13.

ujedinjenje suprotnosti. Jung piše: „Sa uvidom i dobrom voljom Sjenka može u izvjesnoj mjeri biti asimilovana u svijest pojedinca“. ¹⁹ Jung takođe piše da može postojati otpor ovoj asimilaciji – posebno „projekcije“ – u kojoj su neke crte osobene za pojedinčevu *Sjenku* projektovane van tog pojedinca, a pojavljuju se kao osobine unutar drugog pojedinca. *Sjenka* se često odbacuje jer je suprotna prirodi, a često se pojavljuje otuđena ili čak moralno osuđena. Projekcija funkcionise kao odbrambeni mehanizam za uklanjanje *Sjenka* elemenata iz svijesti u spoljašnji svijet. Jung kaže: „On (čovjek) mora biti uvjeren da baca jako dugačku *Sjenku* prije nego što povuče svoje emocionalno obojene projekcije od njihovog objekta“. ²⁰ Jung nastavlja da kazuje da se za ove projekcije, „pretpostavlja da pripadaju području *Sjenke*, tj. negativnoj strani ličnosti. Poslije izvjesne tačke ova pretpostavka postaje neodrživa, jer simboli koji se tada pojavljuju više se ne odnose na isti već na suprotni pol, u muškarčevom slučaju na ženu, i *vice versa*. Izvor projekcije nije više *Sjenka* – koja je uvijek figura istog pola ka subjekat, već figura suprotnog pola“. ²¹

Dakle, u linearnom procesu individuacije kroz iskustvo otpora Sjenkine asimilacije susrijeće se taj arhetip anime (muškarac) i animusa (žena). Ako se prvo doživi *Sjenka*, kao antiteza svjesne orijentacije, *anima/animus* je drugi set suprotnosti koji se doživljava. Uključivanje ovog arhetipa u svijest označava ujedinjenje polova: anima je ženska komponenta nesvjesne muške psihe, dok je animus muška komponenta nesvjesne ženine psihe. Anima personifikuje „*eros*“ ili ljubav, dok je animus personifikacija „duha“ i „intelekta“. Arhetipska slika anime uvijek je pojedinačna pa kompenzuje fundamentalnu mušku

¹⁹ Ibid, par. 16.

²⁰ (Ibid.).

²¹ Jung, 1951, par. 19, 422.

tendenciju za razlikovanjem, dok je slika animusa uvijek u množini kako bi kompenzovala osnovnu žensku tendenciju za ujedinjenjem i sitezom. Dakle, poput *Sjenke*, *anima/animus* kompenzuje *personu* pojedinca, njegovu jednostranu svjesnu orijentaciju. Jung piše: „*Persona*, idealna slika muškarca kakav bi trebao biti unutra je kompenzovana ženskom slabošću, i kao što spolja pojedinac igra snažnog muškarca, tako on unutra postaje žena, tj. *anima*, jer to je *anima* što reaguje na *personu*“.²²

Persona i *anima/animus* su suprotnosti. Dok *persona* reprezentuje spoljašnji svjesni stav, *anima/animus* reprezentuje unutrašnji nesvjesni stav. *Anima/animus* u sebi sadrže sve one ljudske kvalitete koji nedostaju *personi*. „Pa, ako je *persona* intelektualna *anima* će sasvim sigurno biti sentimentalna“. Prema tome: „Karakter *anime* može se zaključiti iz *persone*. Sve što bi trebalo biti u spoljašnjem stavu, ali je očito odsutno, uvijek će se naći u unutrašnjem (potisnutom) stavu“.²³

Anima/animus ne sadrže samo negativne atribute, kao što ih *Sjenka* uvijek sadrži. Oni mogu imati karakteristike pozitivne ili negativne prirode, zavisno od *persone*. Razumijevanje *anime/animusa*, zajedno sa *Sjenkom*, suštinsko je za disoluciju jednostrane *persone*, kao i za proces ujedinjenja suprotnosti.

U ovoj shemi, čini se, proces ujedinjenja suprotnosti počinje otkrivanjem lično nesvjesnog (*Sjenka* i *persona*), čiji je *Sjenka* dio. To otkriće je stvar volje. Pojedinac mora odrediti njegov sadržaj prepoznajući sve aspekte (stavove i funkcije) svoje cjelokupne ličnosti, a nakon toga sve što je izostavljeno iz svjesne orijentacije – nečega što je obilježeno sa onim nepovoljnim osjećanjima koje pojedinac nesvjesno može projektovati na druge. Proces se nastavlja otkrivanjem kolektivno nesvjesnog čiji su *anima/animus* dio. Ova druga faza pokrenuta

²² Jung, 1928 b, par. 309.

²³ Jung, 1921, par. 806.

je od prve. Prema Jungu, to se događa kad „prva faza postane neodrživa, nakon određene tačke“. Pojednosti o tome kako je učinjena transformacija iz prve u drugu fazu (iz inkorporacije u svijest lično nesvjesnog do inkorporacije u svijest kolektivno nesvjesnog) Jung nije jasno pokazao. Posljedica je da se u prvoj fazi doživljava otpor zbog pokušaja da se inkorporira *Sjenka*, što na neki način pokreće arhetipske aktivnosti *anime/animusa*. Međutim, to podrazumijeva da *Sjenka* još nije uspješno prihvaćena od svijesti, čime vjerovatno i dalji napredak u individuaciji. Jung nam kazuje, jednom kada je *anima/animus* uspješno inkorporirana u svijest nesvjesno ponovo mijenja svoj dominantni karakter i pojavljuje se u novoj simboličnoj formi reprezentujući arhetip svih arhetip *Sopstvo*, unutrašnje jezgro psihe. Zato se čini da progresivne faze u procesu ujedinjenja suprotnosti nijesu stvar intelektualnog istraživanja; bolje rečeno, proces je nesvjesno obilježen samo spontanim simboličkim slikama koje nijesu povezane određenom uzročnom vezom. Zato se tri faze u procesu individuacije mogu raspraviti kao jedna. Nakon što su nesvjesne osobine (simbolizovane u obje faze jedan i dva: arhetipovi *Sjenka* i *anima/animus*) učinjene svjesnim psiha više nije izražena u jednostranim pojmovima kao promovisanje jedne suprotnosti, već je izražena podjednakim balansom obje suprotnosti. Suprotnosti psihe više se ne odnose jedna prema drugoj konfliktom nego kompenzacijom i ujedinjenjem, a to psihičko stanje ravnoteže simbolizovano je fazom tri – *Sopstvom* – samim centrom cjelokupne ličnosti koji obuhvata oboje, svjesno i nesvjesno, baš kao što je ego centar svjesnog uma.²⁴

U procesu individuacije nije lako odrediti kretanje između etapa (ili čak i same etape). Taj proces razumijem kao postepeno ujedinjenje suprotnosti, a vjerujem da se temeljnije razumijevanje tog procesa može naći u Jungovim tekstovima o alhemiji. Jung

²⁴ Jung, 1936 a, par. 44.

povlači paralelu između procesa individuacije i alhemičarskog procesa. Iako je Jungova interpretacija posljednja faza alhemičarskog procesa protkana nejasnim i često nerazumljivim simbolima vjerujem da se ukupna shema i struktura etapa može prepoznati. Nakon što smo ovo ustanovili trebali bi biti u boljoj poziciji da razumijemo kretanje između etapa procesa individuacije.

Ujedinjenje suprotnosti u alhemiji

Jung je u alhemiji pronašao bogatstvo simbolizma koji je prepoznao kao paralelan procesu individuacije. Kao što smo ranije vidjeli, nesvjesno sa sviješću komunicira pomoću svog materijala putem transcendentalne funkcije koja spontano produkuje simbole u snovima, vizijama i fantazijama. Jung je više puta naglasio da se psiha ne može adekvatno opisati sa „*naučnim*“ i „*racionalnim*“ terminima. Pokušaj ispitivanja Jungovih teških tekstova o alhemiji i njenim simbolima može se kompenzirati strukturiranim izlaganjem njegove misli.

Drevna vještina alhemije bavila se složenošću promjene, transformacijom iz jednog stanja u drugo. Alhemičari su radili sa metalima, a u svojim laboratorijama pokušavali su da pretvore rudu male vrijednosti u srebro ili zlato, (ili „*Kamen Filozofa*“). Ali, taj „*spoljašnji rad*“ sa stvari u mnogo slučajeva bio je tijesno povezan sa „*unutrašnjim radom*“ na čovjekovoj ličnosti. Često čitamo o „*alhemičarskoj vatri*“ koja je „*tajna opusa*“. Očigledno to je fizička vatra koja je kontrolisana unutar posude kao dio „*spoljašnjeg*“ procesa, ali i kvalitet meditacije i imaginacije koja je povezana sa „*unutrašnjim*“ procesom individuacije. Zato, „*alhemija ima dvostruko lice: s jedne strane praktični hemijski rad u laboratoriji, a sa druge psihološki proces, djelimično svjesno psihički, a djelimično nesvjesno projektovan i viđen u različitim transformacijama materije*“.²⁵

²⁵ Jung, 1937 a, par. 380.

Kao metod za razumijevanje fizičkog svijeta pošteno je reći danas je alhemija suvišna: posve sigurno utrla je put modernoj hemiji, zbog svoje inferiorne metodologije (kojoj nedostaju kvalitativna mjerenja) nije imala uspjeha u transformaciji materije. Međutim, alhemija je još uvijek relevantna kao oruđe za promišljanje psihološke promjene. Doista, u *Psihologiji i Alhemiji* Jung raspravlja o tome kako se određene arhetipske slike, koje su uobičajene u alhemiji, pojavljuju u snovima današnjih ljudi koji nemaju nikakvo znanje o alhemičarskoj literaturi: „Svijet alhemijskih simbola ne pripada gomili smeća iz prošlosti, već ostaje u vrlo stvarnom i živom odnosu sa našim najsavremenijim otkrićima koja se odnose na psihologiju nesvjesnog“.²⁶

Naravno, prema Jungu, „najsavremenije otkriće“ njegov je proces individuacije.

U tekstovima alhemičara često navođena izreka „*solve et coagula*“ opisuje proces ujedinjenja suprotnosti koji je zajednički za alhemiju i proces individuacije. Oboje, alhemičar i Jungov analitičar vide suštinu svoje vještine, s jedne strane, u separaciji, a sa druge, u sintezi i konsolidaciji: „Tu je prije svega početno stanje u kojem su suprotne tendencije ili sile u sukobu... (a onda) veliko pitanje procedure koja bi bila u stanju da dovede suprotstavljene elemente i kvalitete, koji su jednom bili razdvojeni, nazad ponovo u jedinstvo“.²⁷

Na nesreću, ovaj postupak u alhemiji suviše je kompleksan i konfuzan, tako da su dva autora jedva istog mišljenja u vezi tačnog toka procesa i redosljeda njegovih etapa, a prilično je beznađežno pokušati uspostaviti neki red. Pa, čini se da naša potraga za dolaskom do određene strukture procesa ujedinjenja suprotnosti koja se odnosi na alhemičarsku literaturu neće uspjeti.

²⁶ Jung, 1955–1956 b, str. XIII

²⁷ Ibid, str XIV

Međutim, Jung tvrdi da se većina autora slaže u vezi glavnih pitanja. Pa, alhemičari u svom radu uglavnom razlikuju četiri faze koje korespondiraju. Jung napominje da su, „originalne boje koje pominje Heraklit: *melanosis* (zatamnjenje), *leukosis* (izbjeljivanje), *xanthosis* (žutilo) i *iosis* (rumenilo)... Ali kasnije, oko petnaestog ili šesnaestog vijeka boje su smanjene na tri, a *xanthosis* je postepeno zapostavljena ili se rijetko pominje“.²⁸

Jung nas obavještava da su „boje“ osjećajne vrijednosti. Kao dokaz navodi činjenicu da kad pacijent skicira sliku svojih snova on koristi boju „u trenutku kad samo intelektualno interesovanje daje način za emocionalno učestvovanje“. Na isti način, često je slučaj da značajni emocionalni trenuci u snu i sami insistiraju na određenoj boji radi njihovog izražavanja. Zato možemo reći da korišćenje boje da obilježi etape u alhemijском procesu ukazuje na transformaciju svjesne volje ili stava u procesu individuacije, uz postepeno uključivanje nesvjesnog materijala. Izgleda da se i Jung slaže sa ovim gledištem: „Psihološki, to znači da tokom asimilacije nesvjesnog ličnost prolazi kroz mnoge transformacije koje se prikazuju u različitom svijetlu, a praćene su sa promjenom raspoloženja“.²⁹

Postepeno, u razvoju ličnosti nesvjesno je „*prosvijetljeno*“ što je obilježeno sa promjenom raspoloženja iz crnog u bijelo (ili žutog) u crveno: „Tom svitanju svjetlosti korespondira *albedo*, mjesecina koja po mišljenju nekih alhemičara najavljuje izlazak sunca, izlazeće rumenilo (*rubedo*) koje sada označava povećanje toplote i svijetla“.³⁰

Prvo „*raspoloženje*“ ili etapa alhemijского procesa je crna, što korespondira sa nedostatkom nesvjesne inkorporacije (*Sjenka*

²⁸ Ibid.

²⁹ Jung, 1955–1956, par. 430.

³⁰ Ibid, par. 307.

procesa individuacije ili alhemijskom *nigredu*). Završna etapa je crvena, što korespondira punoći izraza ili prosvjetljenju (*iluminaciji*). O crvenoj fazi prosvjetljenja možemo razmišljati kao o Ničeovskoj „Zori“ u kojoj su autentične vrijednosti koje su nekad bile sakrivene konačno izražene, ili kao o „krvi“ koja daje život cijelom pojedincu, *Sopstvu*.

Kako bi dobili detaljnija objašnjenja o etapama alhemijskog procesa i sa njima povezanim bojama ispitaćemo spoljašnji hemijski metod transformacije običnog metala u plemeniti metal. To je jasno opisao historičar Džek Lindzi (Jack Lidsay), koga vrijedi citirati poduže: „Olovo, prvenstveno obični metal morao se razbiti, promijeniti i povećati na skali prema srebru ili zlatu. Moralo je promijeniti boju. Pa, pozvana je vatra, a pod njenim djelovanjem olovo je redukovano na fluidno stanje. Fluidnost je obezbijedila uspjeh onoga što čini prvi nivo, u kojem su nove mogućnosti aktivno prisutne... Pa, topljenje olova obuhvata njegovo zatamnenje. Dakle, iznad svega, zatamnenje tečnog stanja izražava postizanje primarnog nivoa, stanja haosa... Nekako, primarno crno mora se transformisati u bijelo ili žuto, što izražavaju plemeniti metali. To bi se moglo uraditi, vjerovalo se, kada bi se mogao pronaći metal koji ima određene sličnosti sa oboje, nižom i višom supstancom, koji suosjeća sa oboje i koji vrši svoju moć u oba pravca, (prema dolje i prema gore).

Koristeći pravu vrstu metala u pravoj razmjeri može se uspostaviti ravnoteža prema višim nivoima, a time transformisati metal u viši... Dva materijala, onaj od prostog materijala ili tekuće crnilo i onaj od legiranja i transformisanog dodatka moraju imati nešto zajedničko, neki elemenat harmonije... No, kad bi sve tako bilo stvorilo bi se stanje ravnoteže i ništa se ne bi dogodilo; ne bi se prekoračio prvi nivo. Jedna priroda mora pobijediti drugu. Pobjednički čin trenutak je transformacije kada je razbijena ravnoteža i uspostavljen novi odnos.

Nova spojena supstanca postoji na višem nivou i obuhvata stvaranje novog kvaliteta koji se otkriva promjenom boje. Ali, to nije dovoljno. Novo stanje mora se ustaliti tako da može poslužiti kao osnova za kretanje prema gore³¹

U Lindzijevom opisu alhemijskog procesa možemo prepoznati tri upadljive etape transformacije. Ova trijadna formula implicitna je u alhemičarskim tekstovima i prenesena je u mišljenje alhemičara iz najranijih oblika kod Bolos – Demokrita (200. p.n.e), koji se smatra utemeljivačem alhemije. Ovaj trijadski princip je *Aksiom Ostanesa*, koji zato izjavljuje: „jedna priroda oduševljena je drugom prirodom, jedna priroda pobjeđuje drugu prirodu, jedna priroda dominira drugom prirodom“. Ako ovu formulu primijenimo na proces ujedinjenja suprotnosti vidimo da prva faza zahtijeva promociju suprotnosti. To je „*prvobitni kaos*“ koji je „*mješavina*“ rude crnog metala i njegovog *potencijala* da bude drugo (plemeniti bijeli ili žuti metal). Interesantno je primijetiti da suprotnosti moraju biti stvorene; od početka one postoje samo u *potentia*. Zato Jung podupire ovu premisu na ovaj način: „Dijeljenje na dva potrebno je kako bi se jedan svijet doveo iz stanja mogućnosti u stvarnost. Stvarnost sadrži multiplicitet stvari. Ali, jedan nije broj, prvi broj je dva, a sa njim počinju multiplicitet i stvarnost“.³²

Lindzi nam govori da je druga faza procesa određena „uvođenjem dinamičkog faktora koji mijenja izvorne odnose“. Zato se uvodi treći elemenat da ujedini suprotnosti. Taj treći elemenat korespondira sa Jungovom *transcendentalnom funkcijom*, jer ima sličnosti sa obije suprotnosti, a zato omogućava osnovnom elementu da se ujedini sa svojim potencijalom. Rečeno nam je, u ovoj fazi procesa ujedinjenje suprotnosti može

³¹ Jack Lindsay, 1970, str. 116–117.

³² Jung, 1955–1956, par. 659.

rezultirati statičkim stanjem u kojem nije stvorena energija. Ranije, vidjeli smo da Jung ovo stanje smatra ekvivalentom smrti psihe, jer poput nekog energetskog sistema psiha zavisi od tenzija suprotnosti. U ovom slučaju ujedinjenje suprotnosti imalo bi za posljedicu njihovo spajanje bez odražavanja njihovih osnovnih razlika; samo bi se dvije suprotnosti spojile u jedno. Da bi se to spriječilo u ovoj etapi alhemijskog procesa uvodi se pojam „pobjeđivanje“. Ovdje vidimo da suprotnosti nijesu ekvivalentne, dijele zajedničku vrijednost sa „trećom stvari“ koja djeluje kao medijator između njih dvije, ali one same ostaju nesamjerljive. Pa, u ovoj fazi jedna suprotnost će pobijediti ili savladati drugu, dok uspostavljaju sintezu. Međutim, ideja dominacije jedne suprotnosti nad drugom u ovom jedinstvu nije ekvivalentna Jungovoj „bolesnoj životinji“, jer kasnije zahtijeva potpunu dominaciju do stepena da je inferiorna suprotnost protjerana u nesvjesno, kad bi trebala biti svjesno aktivna. U alhemijskom modelu inferiornoj funkciji priznaje se značajna uloga; aktivna je da oponaša tenziju sa svojim nadmoćnim suparnikom, na taj način dozvoljavajući procesu da se nastavi. Doista, Lindzi podrazumijeva da se proces nastavlja, pa jedinstvo suprotnosti (jedinstvo rude metala i njegove mogućnosti da bude plemenit) „može obezbijediti još jedno kretanje prema gore“. Dakle, tu postoji više cijenjena etapa izvan jedinstva suprotnosti. „Ja vjerujem da je to još jedno ujedinjenje suprotnosti izazvano prethodnim“. ³³ Ranije, vidjeli

³³ E. Edinger razlikuje između „manjeg coniunctio“ i „većeg coniunctio“. Manje jedinstvo mora biti pripisano daljim postupcima, dok je veće jedinstvo cilj *opus*a, vrhunsko postignuća. Slično tome, Jungova najbliža saradnica i autentični tumač Marija Lujza fon Franc u svom komentaru *Aurora Cinsurgens* (koja je ranije pripisivana Tomi Akvinskom, a sada Pseudo – Akvinskom), odnosi se prema „početnoj tački“ procesa individuacije kao

smo sličan obrazac progresije kada jedinstvo svijesti i lično nesvjesnog (personifikovano *Sjenkom*) donose dalje jedinstvo svijesti i kolektivno nesvjesnog (personifikovanog *anima/animusom*). U ovom ranijem slučaju nesigurni smo u to kako drugo jedinstvo suprotnosti može biti pokrenuto od prvog; ali, sada se možemo okrenuti *Aksiomu Ostanesa* za mogući odgovor. Zato stabilizacija jedinstva suprotnosti (izražena bijelom ili žutom bojom i hemijskim sastavom srebra ili zlata) obezbjeđuje osnovu sa koje se može napraviti dalja transformacija do vrednije etape (izražene crvenom bojom i „*filosofskim kamenom*“). Ovaj proces transformacije događa se kao i ranije – necijenjeni bijeli/žuti element sada se smatra kao sinteza suprotnosti, koja unutar sebe sadrži potencijal da bude drugo, visoko vrednovani crveni kamen, koji je njegova suprotnost. A „*treći elemenat*“ (Aristotel) ponovo je uveden da transformiše „*mješavinu*“ ujedinjujući njene suprotnosti.

Trijadna formula *Ostanesa* sa svojim troetapnim procesom ujedinjenja suprotnosti može se pratiti u alhemijskom simbolizmu koji Jung interpretira kao paralelan svom procesu individuacije. Vjerovatno je najjednostavniji način da se shvati kompleksni simbolizma ključ boje. Moramo prepoznati da izvorno crna (olovo) etapa alhemijskog procesa korespondira sa *Sjenkom* procesa individuacije, bijela ili žuta (srebro ili zlato) etapa sa *anima/animusom*, a konačno crvena (*filosofski kamen*) etapa sa *Sopstvom*. Međutim, simbolizam alhemije pruža bogatije objašnjenje što je sazeo Jung, kao što slijedi: „*Nigredo* ili zatamnjenje početno je stanje, ili se na početku pojavljuje kao kvalitet *prima materia*, ili haos, *massa confusa*, ili je inače stvoren separacijom elemenata (*solutio*,

„*predsvjesnoj cjelokupnosti*“, a „*krajnjem proizvodu*“ procesa kao „*ostvarenoj cjelokupnosti*“. (Von Franz, 2000, str. 347).

separatio, divisio, putrefactio). Ako se na početku pretpostavi odvojeno stanje, kao što se ponekad događa, tada se jedinstvo suprotnosti izvodi u obliku jedinstva muškog i ženskog (nazvanog *coniugium, matrimonium, coniunctio, coitus*), čemu slijedi smrt proizvoda jedinstva (*mortificatio, caltinatio, putrefactio*), i korespondirajući *nigredo*. Iz tog ispiranja ili se ide direktno u bijeljenje (*albedo*), ili je duša (anima) izbavljena od „smrti“ i ponovo ujedinjena sa mrtvim tijelom. A, dovedena je do svog uskrsnuća, ili ponovo mnoge boje (*omnes colores*), ili „paunov rep“ (*cauda pavonis*) vode do one bijele boje koja sadrži sve boje. U tom trenutku prvi glavni cilj procesa je dostignut, naime, *albedo, tinctura, alba, lapis albus*, itd. veoma je cijenjen od mnogih alhemičara, kao konačni cilj. Da tako kažemo, *albedo* je zora, ali ne prije nego što svane *rubedo*... tada *rubedo* direktno slijedi iz *albedo* kao rezultat povećanja toplote od vatre najvećeg intenziteta. Crveno i bijelo su Kralj i Kraljica, koji u ovoj etapi mogu slaviti svoje „hemijsko vjenčanje“.³⁴

Prva etapa procesa očituje se u zatamnjenju *prima materia* ili *haosu*, kada su svi elementi u totalnom konfliktu, pa se suprotnosti odbijaju jedna od druge, a odnos ili veza među njima nijesu mogućí. Ovo izvorno stanje u alhemiji simbolizovano je sa mnogo slika. Vjerovatno, najčešća je voda: to je „*vrlog u haosu*“, „*materijalni princip svih tijela*“ je „*vječna voda*“, „*voda života*“. Jung tumači da je voda „*izvanredan simbol za živu moć psihe*“, posebno njen nesvjesni aspekt.

Uloga alhemijskog procesa je da ujedini suprotnosti *prima materiala*, a to je utjelovljeno u jedinstvu suprotnih polova – u „*hemijskom vjenčanju*“. U alhemiji, jedinstvo muškarca i žene predstavlja najveće jedinstvo suprotnosti u kojem se sve

³⁴ Jung, 1937 a, par. 334.

suprotnosti podrazumijevaju: „Par *brat – sestra* ostaje alegorija za cjelokupnu koncepciju suprotnosti“.³⁵ Njihovo „*vjenčanje*“ presudno je za proces. Mora se primijetiti da u gornjem pasusu Jung govori o ovom jedinstvu neposredno poslije početne etape *haosa*, i ponovo između etapa *albedo* i *rubedo*. Čini se da je početno jedinstvo između polova samo prelazak i ne zadovoljava potpuni uspjeh ili „stabilnost“ do kraja procesa, ili se njihovo „*vjenčanje*“ događa u svakoj transformaciji. Radi kasnijeg objašnjenja, vjenčanje se često naziva *coniunctio* koje je, Jung kaže, ekvivalentno transcendentalnoj funkciji – što omogućava kooperaciju suprotnosti u *nekoj* i u *svakoj* etapi. Međutim, vjenčanje kralja i kraljice (*Sol et Luna*) obično se događa na kraju procesa koji kulminira rođenjem njihovog djeteta, a to predstavlja glavni cilj alhemičara. Doista, ako je tako tada izgleda njihovo vjenčanje na početku zbunjuje (kao što gornji pasusi navode). Ta konfuziji doprinosi našoj ranijoj nesigurnosti da li je proces individuacije linearan ili je kružan proces. A, Jung lično potvrđuje ovu konfuziju: „Zamjenjivanje i preklapanje slika u alhemiji veliko je kao što je i u mitologiji i folkloru. Pošto su ove arhetipske slike proizvedene direktno iz nesvjesnog ne iznenađuje da pokazuju svoj kontaminirani sadržaj u vrlo velikom stepenu“.³⁶

Vidimo da haotične, odvojene, suprotnosti pronalaze svoje usklađivanje i jedinstvo u vjenčanju muškarca i žene. U terminima *Aksioma Ostanesa* prva faza je u igri. U njoj *jedna priroda je očarana drugom prirodom*. U vjenčanju muškarca i žene treći elemenat koji je zajednički za oboje i koji vrši njihovo jedinstvo simbol je incesta; tada smo obaviješteni da će kralj vjenčati svoju majku, da će to biti „*jedinstvo sa svojim vlastitim bićem*“.

³⁵ Jung, 1955–1956, par. 436.

³⁶ Jung, 1955–1956, par. 401.

Nakon vjenčanja jedinstvo doživljava „smrt“ i „korespondirajući *nigredo*“. To je zbog toga što kralj mora umrijeti ostavljajući udovu kraljicu u promijenjenom stanju trudnoće. Ovi događaji kulminiraju u drugoj fazi procesa, bijeloj *albedo* fazi, u kojoj „jedna priroda pobjeđuje drugu prirodu“. Zato je u jedinstvu muškarca i žene, žena snažnija od muškarca. Ona ga pobjeđuje kako bi se izbjegla njihova potpuna integracija u statičko stanje. Već smo rekli, kralj je inferioran jer je suštinski slab: „Izvorno nesavršenstvo kralja... postaje problem“.³⁷ „Starom kralju nešto nedostaje zbog čega je postao senilan“.³⁸ Doista, kralj pati od slabosti jednostranog svjesnog stava:

„Sa povećanjem jednostranosti moć kralja opada... što se izrazitije javlja ideja i što više svijest dobija na jasnoći njen sadržaj postaje više monarhistički, a njemu se sve suprotno mora potčiniti ... Kralju je stalno potrebna obnova koja počinje njegovim silaskom u vlastiti mrak, njegovim zaranjanjem u svoje vlastite dubine, sa potsjećanjem da mu je u krvnom srodstvu njegov protivnik“.³⁹

Kralj mora umrijeti, pa se može roditi u plemenitoj formi kao cjelokupno biće. Mora da doživi mnoge smrti na rukama kraljice, uključujući „*topljenje u kadi ili moru*“ („*Luni nesvjesnosti*“), „*poništenje i dekompoziciju*“, „*gašenje vlastitog svijetla*“ (*Sunca*) u *mraku (Lune)*“, te „*spaljivanje u vatri*“. Smrt kralja označava prevazilaženje starog i zastarelog kao i prethodnih opasnih etapa procesa ujedinjenja suprotnosti koje su obilježene simbolima životinja. Kralj je predstavljen kao zmaj koji, „iz unutrašnje nužnosti... uništava sebe i mijenja se u lava, a nevoljno vješto uvučen u dramu osjeća potrebu da isječe sam

³⁷ Jung, 1955–1956, par. 368.

³⁸ Jung, 1945/1954, par. 427.

³⁹ Jung, 1955–56, par. 471.

sebi šape... Zmaj jede vlastita krila, kao i orao svoje perje. Ove groteskne slike odražavaju sukob suprotnosti u koji čovjeka dovodi istraživačka znatiželja“.⁴⁰

Kraljevo ubistvo od strane kraljice načelno je opisano kao utapanje u kadi ili u moru, što znači vraćanje u nesvjesno. Ovdje je jasno preneseno simbolično značenje vode – jer kralj reprezentuje svjesnu krajnost, a voda je nesvjesno (*žensko*) koje prijeteći da prevlada. Kralj je uništen, ali nije sve izgubljeno, jer voda je krštena i omogućava da se kralj ponovo rodi. Kralj je rođen kao dijete incestnog braka između sebe (u svom izvornom inferiornom obliku) i kraljice. Kao nerođeno dijete kraljice kralj doživljava „*povratak u početno tamno stanje*“, jer opet je utopljen u njene vode i u „*plodni fluid groba materice*“.

Ubistvo kralja od strane nadmoćne kraljice opisuje *albedo* etapa alhemijskog procesa. Vraćajući se na gornji pasus vidimo da pranje... vodi direktno u izbjeljivanje... u jednu bijelu boju koja sadrži sve boje, a to mnoštvo boja ekvivalentno je paunovom repu. Da bi ohrabrila transformaciju do konačne etape alhemijskog procesa u kojoj je dijete rođeno kraljica koristi posebnu „*dijetu za trudnoću*“. Ta dijete reprezentuje treću etapu u trijadnoj formuli *Ostanesa*, u kojoj *jedna priroda dominira nad drugom prirodom*. Kraljica hraneći nerođenog kralja unutar sebe izražava dominaciju nad njim. To hranjenje poprima oblik „*paunovog mesa*“ i „*krvi zelenog lava*“. Zato kraljica izražava svoju dominaciju nad kraljem gutajući to što reprezentuje sve boje; to jest, sve obojene etape u alhemijskom procesu. Kraljica unutar sebe sve sadrži, ona je ono prema čemu se Jung odnosi kao „*jednoj bijeloj boji koja sadrži sve boje*“. Posljednja etapa alhemijskog procesa događa se pošto kraljica

⁴⁰ Jung, 1945/1954, par.403; takođe vidite, Jung 1955–1956, par. 169.

pojede paunovo meso i popije krv lava, kada rađa sina – ponovo rođenog kralja.

Kralj je u svom drugom rođenju *hermafrodit*. On je oboje, kralj i kraljica. U tom stanju kralj nije više inferioran u odnosu na kraljicu, pa ona ne može dominirati nad njim. To znači da se proces razdvajanja i ujedinjenja suprotnosti ne može nastaviti: „Zato što je *lapis (dijete Sunca i Mjeseca)* oboje, muškarac i žena nemaju potrebu za daljom *coniunctio*“.⁴¹ U alhemijskom procesu kralj prolazi kroz različite etape transformacije koje su karakterisane zmajem, lavom, orlom i hermafroditom. Svaka etapa reprezentuje viši stepen uvida time što je više inkorporirano nesvjesno. Kralj hermafrodit kao konačna etapa reprezentuje potpunu integraciju nesvjesnog.

Kompleksnost alhemijskog simbolizma očigledna je u objašnjenju koje sam dao. Međutim, trijadna formula *Ostanesa* može se raspoznati unutar njega, a taj alhemijski metod daje nam uvid u to kako su suprotnosti ujedinjene. Paralele između alhemijskog simbolizma i procesa individuacije vidljive su tako da objašnjenje jednog može objasniti drugo. Dakle, iako je proces ujedinjenja suprotnosti na kojem se temelji napredak u individuaciji nejasan, Jungov rad o alhemiji osvjetljava ono što je on smatrao kao njene važne aspekte.

Vidjeli smo da su za Jungovo mišljenje suprotnosti veoma značajne. Jung vrednuje kreativnost koja je generisana kada su suprotnosti uravnotežene i kad kompenzuju jedna drugu. Razvoj ličnosti – *proces individuacije* – zavisi od kompenzatorskog odnosa između svijesti i nesvjesnog, kada obje suprotnosti daju jednak izraz; neravnoteža i jednostranost rezultiraće nezdravim psihičkim poremećajem.

⁴¹ Jung, 1955–1956, par. 524.

Jung eksplicitno ne određuje etape procesa individuacije. Ja sam ga predstavio kao linearni proces koji nastavlja kroz etape koje postepeno izmiruju suprotnosti, kulminirajući u potpunom ujedinjenju suprotnosti u kojem su obje suprotnosti u potpunosti izražene. Vidjeli smo da su ove etape personifikovane pojedinim arhetipovima u procesu individuacije, a one nalaze svoju paralelu u pojedinim bojama i simbolima alhemijaskog procesa. Proces individuacije dovodi do cjelovite ličnosti, kada je svijest obogaćena u svojoj koordinaciji sa lično i kolektivno nesvjesnim. Cjelokupnu ličnost Jung zove *Sopstvo*. Ovdje se pojavljuju izvjesne sličnosti između *Sopstva* i Ničeovog *Übermensch-a*.